

Сања Лазаревић Радак

Институт за политичке студије, Београд
sanjalazarevic7@gmail.com

Тито као фолклорни јунак: митополитика транзиције и конструисање политичког трикстера*

Увођење термина *трикстер* који је у протеклих неколико година доживео ревитализацију у политичкој антропологији, омогућује издвајање елемената дискурса о Јосипу Броз Титу, који, у широко схваћеном простору жуте штампе, тестирају актуелни политички контекст. Схваћен као део фолклора, саржај жуте штампе омогућује успостављање поларизација на прошлост и садашњост као доба моћи и доба немоћи, док амбивалентно, како глорификујуће, тако и пародирајуће писање о Јосипу Броз Титу резултује стварањем субверзивног текста који метафоричким и симболичким језиком говори о актуелном стању у унутрашњој и спољној политици Србије. Одређивањем политичког трикстера, указивањем на особине које могу послужити као хеуристички кључ за његово препознавање, присуство Јосипа Броза Тита у жутој штампи интерпретира се као један од поступака којим друштво покушава да премости економске и политичке тензије и нерешене конфлите.

Кључне речи: Јосип Броз Тито, жута штампа, фолклор, дискурс, транзиција, трикстер, критика

Tito as a Folklore Hero: Mytho-Politics of Transition and Construction of Political Trickster

The recent introduction of the term trickster in political anthropology, enabled pointing out the elements of the discourse on Josip Broz Tito that test the current political context in broadly understood space of the so called yellow press. Understood as a part of folklore, yellow journalism allows researcher to recognize practice of polarization to the past and the present, the age of power and the age of powerlessness, while ambivalent, both glorifying and parodying writing on Josip Broz Tito, result in the creation of subversive text that speaks symbolic language, telling about the current state of the interior and foreign policy of Serbia. Defining political tricksterism, pointing out the traits that can serve as heuristic key for identification, the presence of Josip Broz Tito in yellow journalism, is understood as one of the manners that help society to overcome economic, political tensions and unresolved conflicts.

---

* Овај чланак је резултат рада у Институту за политичке студије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Key words: Josip Broz Tito, yellow journalism, folklore, discourse, transition, trickster, critic

Увод

Наративи о Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији данас се састоје из бројних међуповезаних елемената, међу којима значајно место припада њеном председнику Јосипу Броз Титу. Док новинари и популарни аутори још увек изналазе мотивацију за истраживање и обелодањивање детаља из његовог приватног и политичког живота, стручњаци за југоносталгију и „титосталгију” аргументовано тврде да је култ личности Јосипа Броза Тита нестао из доминантних дискурзивних конструкција, а да извештавање о њему репродукује увреде и дисквалификације (Velikonja 2010, 20). Упркос томе, медији активно учествују у креирању и одржавању репрезентације ове личности у тренуцима када она губи значај у доминантном политичком дискурсу (Pavasović Trošt 2014, 146–170). Крећући се између уско схваћених идентитета, обухватајући све већи број рецепијената и пробијајући границе комуникације, текст о Јосипу Броз Титу прелази оквире савремене политичке историје и пролази кроз процес деполитизације, што омогућује комодификацију и појављивање маршаловог лика на различитим местима (Petrov 2018, 119). Његова употреба надилази прошло, садашње и будуће време, преиспитујући властите садржаје, измичући строгим квалификацијама, категоризацијама, осудама и похвалама. Места на којима се појављује и тренуци у којима га је могуће уочити задржавају гранични карактер, од народноослободилачке борбе, до демократске транзиције. Оваква употреба оно што је присутно и актуелно подвргава иронизацији, упућује опаске на рачун устаљених вредности и омогућује да прошлост делује као доба сигурности, преплављено емоцијама које се везују за слику топлог, породичног окружења. Дискурсом о Титовој личности, која се од касних седамдесетих година доводила у везу са истрошеношћу и слабом функционалношћу социјалистичког самоуправног државног апарата, култом личности, неефикасним институцијама, уводи се политички мит који црпи снагу из носталгијом обојених наратива о добрим, старим временима. Обновљени значај ове фигуре позива на преиспитивања њене културне и политичке улоге и на истраживање веза са другим политичким фигурама, фолклорним, књижевним и митским јунацима. Било да је реч о писању или о масовној производњи артефаката који асоцирају на југословенску историју, ове појаве за колектив имају дубока значења (Petrović 2016, 504–520). Њихове дискурзивне, практичне и ритуалне употребе нису само облици сећања, већ постају инструменти који ослањањем на репрезентацију прошлости, оно што је присутно подвргавају критици и иронизацији. Оне су средства пародирања доминантних вредности и политичких институција, инструменти критике и субверзије (Lindroth 1996, 185–196). Обновљени наративи о југословенској прошлости, престају да буду искључива критика социјализма, проистекла из сећања на деценије осамдесетих и деведесетих година двадесетог века, постајући митопоетско бекство у доба имагинарне сигурности. Они су сигнал кризе демократских институција и опаска на рачун резултата транзиције.

Замишљањем Јосипа Броза Тита, у протеклих двадесетак година, упоредо са манифестним дисквалификацијама, креиран је и латентни критички дискурс о политичком трикстеру. Поновним замишљањем приватног и политичког живота југословенског доживотног председника, омогућена је трансгресија у чијем простору се манипулише симболичким ликовима и радњама. Новинским чланцима, есејима, фељтонима и насловима о дипломатском лукавству Јосипа Броза Тита, о амбивалентности његовог карактера, хедонизму, заводништву, личној харизми и манипулативним техникама, потврђују се некадашњи ред, ауторитет, те моћ тог реда, и изнова исписују елементи њене политичке историје.

Теоријско-методолошки оквир

Антропологиња Агнес Хорват обогатила је политичку антропологију увођењем термина политички трикстер.¹ Реч је о сложеној фигури чија је идентификација подстакнута Јунговим контроверзним схватањем архетипова колективно несвесног, док теоријски концепти Виктора Тарнера, Арнолда ван Генепа и истраживања Пола Радина, остају његова окосница (Radin, 1956). Након што је затворен у архиве боасовске антропологије, као сећање на Радинова истраживања фигуре „варалице“ код Винебаго Индијанаца, овај концепт се изнова јавио у доба растуће проблематизације модернистички схваћеног рационалног политичког избора и процвата демократије (Horvath 2013, 23). Полазећи од претпоставки о могућим културним спонама и сличностима између митолошких фигура, Агнес Хорват, у хронолошком распону од палеолита до модерне, указује на присуство интелигентне, заводљиве, симпатичне, али амбивалентне фигуре, која се појављује у близини хране, пута, клопки, у доба растућих криза и несигурности (Horvath 2013, 16).

Политички митови опстају ослоњени на наративе који се сталним преношењем обнављају и обогаћују, допуштајући да се њихови детаљи разгранују у слојевите репрезентације (Matić 1998, 48). Упркос амбивалентности и вишеобличју, митополитички дискурс се користи одређеном врстом логике. Премда је митска стварност полиморфна, променљива и двосмислена, она своју кохерентност стиче на основу низања појединачних слика које творе властиту синтаксу. Могућност да у различитим културама наилазе на сличне представе, образце и стилове живота изазивала је међу антрополозима зазор од могућих есенцијализација и генерализација, удружених са честим одбијањем концепата који су се на различите начине доводили у везу са психологијом. Упркос томе, као матрица у коју се могу конвертовати друге симболичке форме, политички митови користе језик који допушта уједињавања хетерогених сфера мишљења, остајући у функцији идентифи-

---

¹ Термин *трикстер*, уместо семантички непотпуних термина, какви су у српском језику *варалица*, *чаробњак* и *хермес*, преузет је из енглеског језика и користи се у аналитичкој психологији. В. Trebješanin 2006.

кације, имагинације и фолклорне формуле, а његови митолошки обрасци имају пуноправно место у истраживању аспеката политичког деловања (Žirarde 2000, 18).

У контексту политичког живота, трикстер није искључиво митска, фолклорна или специфично митополитичка фигура. Његова појавност је разнолика колико и системи у које се може укључити. Агнес Хорват претпоставља да је реч о једном од најстаријих карактера који се јављају у усменим предањима, а Јунг, на кога се позива, у трикстерима препознаје низ искустава која нису индивидуална и не могу се лако пратити дуж историјског континуума (Horvath 2013, 18). Карактерни трикстеризам који се приписује Јосипу Брозу Титу, тек поприма форму политичког, с обзиром на контекст, па се тако митски и политички Тито не могу раздвојити.

Трикстерима се у бројним митологијама, усменим и писаним наративима, приписују мимикрија, способност дестабилизације ритуализоване озбиљности, лукавство, трансформативна снага и бунтовништво. Они ремете *status quo*, подсећајући да су интелигенција и мимикрија неке од најстаријих техника за преживљавање. Стога трикстери задржавају мешовити карактер животињског, људског и божанског, остајући у непосредној вези са оним што је гранично и онтолошки двоструко (O Konel & Eri 2007, 128). Ослањају се на способност промене идентитета, удвостручавање и прилагођавање, негујући перформативни, критички дух и готово све што се може означити као хедонистичко, ослобађајуће и дијалошко (Salinas 2013, 20). У фолклору, трикстери су веома заступљени карактери, који узимају форму човека, бога, духа, животиње и имају увид у тајно знање које је могуће користити у сврху избегавања поштовања правила и конвенција. Овако схваћен, трикстер узима маске пророка, револуционара, војсковођа, божјих гласника, животиње са људским особинама, па од палеолита до данас опстаје у митским бићима и политичким ауторитетима, којима се, зависно од контекста, може приписати како конструктивна, тако и деструктивна снага (Horvath 2013, 20).

Трикстера срећемо у лику Локија, Којота код Навахо Индијанаца, Ешуа из Јорубе, Мимија из Аустралије, а особине попут сналажљивости старогрчког Хермеса, мудрости Одисеја, лукавства и храбрости Прометеја, препознају се, у забавној и наративно еластичној форми, у фигури дворске луде или у Езоповим животињама, док у књижевности двадесетог века доминирају Чеширска мачка и Том Сојер. „Бетменов“ Џокер и обогаћивање његовог карактера у савременој екранизацији сведоче како о слојевитости „личности“ трикстера, тако и о потреби глобалног, постиндустријског друштва за радикалном променом. Они подсећају на могућности које отварају неконвенционални начини решавања проблема, те остају амбивалентни протагонисти наратива у којима се мења хијерархијски ред. Митолошки обрасци и њихове фигуре имају пуноправно место у истраживању политичког домена (Matić 1998, 147), а полиморфна и двосмислена стварност политичког мита остаје место на којем ове фигуре тестирају своје способности, допуштајући да се поједини државници, вође, или други учесници у

политичком животу препознају као културни и фолклорни јунаци (Žirarde 2000, 18).

Упркос одступањима, трикстери деле неке заједничке особине, које ће у даљем тексту послужити као хеуристички кључ за њихово препознавање и интерпретацију: 1. трикстер је амбивалентан, настао је из споја неспојивог, повезивања неповезивог, па, као хибридни карактер и луталица, рано пружа отпор ауторитетима, подривајући њихову моћ интелигенцијом и лукавством. Зато његове авантуре укључују бекства, прелажење граница, промену идентитета (Hynes 2009а, 33–45). 2. Трикстер се служи обманом (Hynes 2009а, 33–45). Употребом трикова и практичних шала, трикстер креира нови свет који укључује нову констелацију значења, те су у основи овог дискурса дисрупција, тестирање институција и њихових граница (Gradinaru 2012, 85–96). 3. Трикстери су познати по способности камуфлаже. Она им омогућава да промене физичку појавност и тако избегну судбину плена. 4. Они врше инверзију ситуације, преокрећући сваки субјект, независно од његове престижне позиције (Hynes 2009, 30–45). Нема табуа, институције ни божанства који не могу постати место субверзије и преокретања када је у њиховој близини трикстер (Hynes 2009, 30–45). 5. Рађа се из хибридне везе, па комбинује божанске и људске особине, задржавајући способности једних и других. Такав, постаје миљеник божанстава или сакрализована фигура, која у културни текст уводи амбивалентни дар – дуг. Задужујући се код богова, он доводи у питање властити пројекат, што резултат трикстеровог деловања чини краткорочним, ризичним и амбивалентним (Hynes 2009а, 30–45). 6. Његова хибридна природа тежи хедонизму и раскоши, а путеност је резултат како свете, тако и профане природе трикстера. Његов живот се окончава само једном у низу трансформација (Bassil-Morozow 2017, 84–96). Трикстер нестаје, а будући амбивалентан, о његовој се коначности никада не може говорити са сигурношћу (Hynes 1997, 17).

У политичком контексту, трикстери се углавном јављају у лиминалним ситуацијама, у форми револуционара и вође колонизованог народа, као што су у прошлости, у лику луде, боравили на дворовима пародирајући краљеве потезе, на радост самог краља и других дворана. Поигравајући се предностима које нуди криза, колико и предностима свог граничног положаја, трикстери постају творци новог, другачијег света, који обећава правду и једнакост, али њихови пројекти, чак и ако уроде плодом, нису трајни (Bassil-Morozow 2017, 84–96). У својим наративима, колонизовани народи користе фигуру трикстера да би указали на начине којима политички и културно маргинализовани, технолошки субоодинирани народи могу однети победу над колонизатором. На реторичком плану, трикстери се позивају на социјалну правду, њихова етичност није конвенционална, јер је слика света коју нуде алтернативна. Будући да се лако прилагођавају новонасталим околностима, дају колонизатору или окупатору привид моћи, истовремено успевајући да спроведу своју вољу и остваре циљеве народа које заступају. На тај начин, успешно балансирају између наизглед супротстављених позиција. Током периода које Виктор Тарнер назива *социјалним*

драмама јављају се рапидне промене, а скривене контрадикторности избијају на површину. Згушњавају се нови и ревитализовани митови, симболи, парадигме и политичке структуре (Turner 1974). У тренуцима који, попут транзиције или демократизације, сугеришу гранично стање и социјалну промену, појава трикстера у наративу изражава неартикулисани захтев за променом и замењује јавне иступе. Револуције, ратови, снажне промене, колико и други облици транзиторних социјалних ситуација, сматрају се лиминалним. Такозвана транзиција, процес демократизације или фаза такозваног придруживања земаља Западног Балкана Европској унији, само су неке од оних које сугеришу гранично стање. Овакве ситуације захтевају двоструке, амбиваленте јунаке. Трикстер је, несумњиво, један од њих.

Простор жуте штампе је ослобођен различитих облика културне цензуре, те допушта хетероглосију, извртање, креирање разноврсних и наизглед изненађујућих амбиваленција. Промена начина изражавања и употреба нових техника које омогућују то изражавање, условила је прелазак од усмене форме у штампану, а потом и у дигитални простор, док функција овог стваралаштва остаје иста (Loramudra 2008, 55–64). Истраживања масовних медија показала су да је митско честа референца око које се концентришу наративи о политичким фигурама, херојима и истакнутим личностима, а митови са којима се усклађују или на којима се заснивају често долазе из локалних бајки, легенди, прича.

У овом раду, дискурс је схваћен као неманифестни и нетранспарентни предмет говора, а његова анализа, разуме се као истраживачки поступак којим се трага како за манифестним, тако за латентним значењем онога што је написано/изговорено (Fuko 2007, 8). С обзиром на ограничен обим рада, анализирана је такозвана жута штампа у Србији, а новинска и електронска издања ограничена су на наслове и садржаје текстова који су уследили по окончању ратних сукоба на постјугословенском простору и хронолошки се поклапају са периодом демократских промена и транзиције. То не значи да су овакви и слични дискурси о Јосипу Брозу Титу присутни само у Србији. У већини постјугословенских друштва препознају се југононосталгични наративи, док места фолклоризованих јунака из деведесетих година двадесетог века све чешће заузимају нове верзије југословенских историја у којима се Тито препознаје као истинита легенда, а његова биографија као део укупног југословенског културног наслеђа (Matvejević 2003, 136).

Револуционар, херој, инспирација: биографија Јосипа Броза Тита у образовном систему социјалистичке Југославије

Темељи на којима је изграђена представа личности Јосипа Броза Тита, препознају се већ у образовном систему формираном након Другог светског рата, када је заменила културне хероје чије су биографије допуштале паралеле са херојствима малобројних и физички слабијих у односу на привидно многобројне, моћне и физички снажне (Carro 1984, 105–131). Карактер трикстера открива обавезна школска литература која креира културни и

социјализацијски узор на основама имагинарне и/или стварне биографије Јосипа Броза Тита (в. Bevk 1966). Функција се мења, али особине опстају у процесима (ре)креирања његове биографије. Прва фаза у поступку креирања његове биографије одвија се по окончању Другог светског рата, када захтева изградњу митски повишене слике. Слика хероја који своју војску подстиче на конфронтацију са вишеструко технолошки надмоћним непријатељем, чинећи то из невидљивости, са способностима скривања, кафумлаже, ојачаних претпоставкама о способности да се промени идентитет и, најзад, из сукоба изађе као победник, чини основу за даљу изградњу репрезентације личности са безмало натприродним особинама. Фигура дечака који у властитом окружењу постаје пример, а чија склоност да штити ослабије не престаје ни у одраслом добу, постаје компатибилна са карактерним цртама које трикстер рано испољава. О овоме је требало да посведоче бројне анегдоте из Титовог живота, посебно из детињства, где се не прецизира порекло, нити доноси суд о истинитости ових података (Bevk 1966). Оне су тек делић биографије револуционара и политичког творца, мистерија које се око њега згушњавају, а које се имплицитно интерпретирају уз помоћ алузија на посебност и харизму (Врклјаčić 2005, 58–69). Сналажење, преварност која изазива симпатије, док на пример, краде свињску главу да би је поделио са сестрама и браћом, допуштају алузије на амбивалентне способности и амбивалентне дарове који ће се доцније развити у пуној фолклорној форми. Трикстерски карактер његовог поступка препознаје се у амбивалентном разрешењу које допушта да сестре и браћа буду нахрањени, али због последица дечаковог кулинарског заноса и аматерства у домаћинству, своју ситост плаћају стомачним тегобама. Крађа хране од родитеља, конотира са Прометејевом крађом, премда казна није застрашујућа попут оне у античкој митској верзији. Доцније ће пројекат стварања Југославије и крађе симпатија, како од Истока, тако и од Запада, добити сличну семантику. Строга родитељска фигура, представљена као мајка, овде носи маску једнако амбивалентног ауторитета. Она постаје кључ за разумевање деловања такозваних великих сила – симболичких родитеља/ауторитета, док многобројна браћа и сестре (њих петнаест) фигурирају као политичка, економска и социјална маргина. Асоцијације се умножавају, указујући на пут индивидуалности који је у Југославији инициран 1948. а као несврстаност спроведен у пракси 1956. године. Конфронтација са технолошки надмоћним непријатељем и победа над њим добијају нови пандан у наративима о процепу између Тита и Стаљина. Улога у креирању Покрета несврстаних постаје још један доказ о премоћи мале земље над капиталистичким Западом, комунистичким Истоком и својеврсна потврда лидеревог интелигенције, способности сналажења и реализовања крупних политичких планова.

Овако схваћен политички трикстеризам и имагинирање Титове личности, како у некадашњој Југославији, тако и данас, у бившим републикама СФРЈ, остају у међузависности, па су данашње верзије биографије једнако богате фолклорним и митским елементима, личе на

надградњу претходних и одражавају једнак степен тежње за мистификацијом његовог приватног и политичког живота.

Промене идентитета, лиминалност, хедонизам и обновљивост

У складу са природом трикстера остају бројне контроверзе везане за идентитет Јосипа Броза Тита, па на место једнозначне биографије која отпочиње у малом загорском селу, долазе бројна нагађања. О преокупираности његовим пореклом сведоче бројни новински наслови који се јављају већ средином осамдесетих година, а данас кулминирају у жутој штампи. Наслов „СИА објавила шокантан документ: Тито није био прави Тито“² развија своју пуну фолклорну вредност тек у чланцима који се тичу двоструког или, потенцијално, троструког идентитета, али темељи на којима је он изграђен остају повезани са загонетним рођењем и детињством. Нагађања која се крећу од могућности да је био једно од петнаесторо деце, до оних која изражавају сумњу у његову законитост, део су репрезентације о хибридном пореклу. Необично рођење настало из „хибридне везе“, преокреће се у једнако амбивалентну форму: „Једна варијанта Титовог порекла говори да је он ванбрачно дете мајке Марије и извесног Самуела Мајера, пољског Јеврејина и успешног индустријалца из Беча, код кога је Марија повремено радила.“³

У годинама које претходе распаду СФРЈ, почиње се говорити о нејасном пореклу Јосипа Броза Тита. Ови наративи концентришу се око теме чудних, мистериозних услова, који се доводе у везу са нејасноћама у погледу тога где је, зашто и како Тито могао савладати софистициране манире, развити префињени укус за уметност, а истовремено бити у добрим односима и са Истоком и са Западом, близак такозваном „обичном човеку“ и великим именима из политике, културе, уметности. Његове способности да помири супротности, својеврсна универзалност његовог карактера, у овим чланцима се тумаче као резултат сусрета привидног контраста. Реч је, било о мајци или о оцу из нижих социјалних слојева, и о родитељу чије је порекло названо „аристократским“. У чланцима се проблематизује претпоставка по којој Тито долази из сеоске породице, а овоме придружују нагађања у вези са акцентовањем речи, износе хипотезе о руском, пољском или неком другом пореклу, или пак могућности да је био Черчиллов син, па се закључује да је маршал спајао неспојиво – „сељачко порекло и аристократске манире“.⁴ Претпоставке о великој љубави, или о страственој вези између аустроугарског грофа и собарице, са неизоставним инсистирањем на важности скривања оваквог детета, доприносе претпоставкама о томе како су рано научене способности прикиривања и камуфлаже. О овоме се на увек сличан начин пише у дневним новинама:

² „Cia otvorila tajna dokumenta.“ *Pink.rs*, 29. 10. 2019.

³ „Živ je Tito, umro nije.“ *Srbin.info*, 4. 05. 2016.

⁴ „Susret sa istorijom – da li su postojala tri Tita ili je on bio Čerčilov sin.“ *Večernje novosti*, 2. 09. 2018.

„Разне вештине које су приписиване Титу обавијене су велом тајни. Заговорници теорија завера тврдили су да је реч о шпијуну који је узео идентитет Јосипа Броза, каплара аустро-угарске војске који је погинуо током Првог светског рата. Други пак мисле да је био племићког порекла. Другови комунисти су тврдили да је клавир научио да свира у затвору у Лепоглави. Сам Јосип Броз волео је да сведочи о себи на шаљив начин. Тако је у једном од разговора за телевизију одгонетнуо како је сам савладао клавир.“⁵

Термини попут *бриколажа*, *креолизације* и *хибридности*, пренети из речника ботанике у класни и национални контекст, доводе се у везу са трикстерима да би се указало на њихову способност да буду с оне стране правила и закона (Ваба 2004, 129). Њен носилац постаје критичар савремених политичких констелација и савременог стања (Achearov 2011, 54–57), што подстиче како еманципацију у форми захтева за променом, тако и регресију у обновљеном и пренаглашеном интересовању за биографију личности, која је у поступцима историјског ревизионизма испрва означена као диктатор. Нема класификаторних схема ни граница које трикстер није способен да преивазиђе мимикријом, трансформацијом, метаморфозом. Та способност у непосредној је вези са хибридним условима рођења, са конфликтним зачећем које комбинује узвишено и готово божанско са приземним и људским, што допушта поигравања биографијама других политичара који су оставили значајан траг на светској политичкој и историјској сцени. Ова особина креће се од пуког маскирања и промене одеће, до способности да трансформише место на којем се налази, изазивајући тако збуњеност и дезоријентисаност субјекта који тежи да га угрози. Он неповољну ситуацију може трансформисати у повољну, релативизацијом категорија време/простор.

„Прича о човеку који је Југославијом владао три и по деценије, који је био полиглота, мачевалац, пијаниста и једна од најважнијих личности свог времена, остаје мистерија на коју је накалемљена биографија Јосипа Броза. Особа која се представљала као маршал Тито у ствари није прави Јосип Броз Тито, већ је реч о руском агенту који је украо његов идентитет 1937. године.“⁶

Овове се придужују и наслови „Девет идентитета неухватљивог Јосипа Броза“⁷ и „Маршал је био лажан: у змијској торби крио је свој прави идентитет“⁸, док је у новинским чланцима могуће прочитати имена која је Тито наводно користио приликом промене идентитета:

---

⁵ „Tito – čega se sećamo.“ *RTS page*, 4. 05. 2019.

⁶ „Živ je Tito, umro nije.“ *Srbini.info*, 4. 05. 2016.

⁷ „Devet identiteta neuhvatljivog Josipa Broza.“ *Kurir*, 29. 07. 2017.

⁸ „Ko je bio Tito.“ *Telegraf*, 22. 07. 2014.

„Тихомир Том(ч)ић, Камило Хорватин, Иван Брозовић, Филип Филиповић, Нидерле, Лебедев, Јосип Томанек, Јозеф Вацлај, Тоша Тишмар – само су неки од идентитета које су припадници Гестапоа приписивали особи с надимком Тито. Недоумице око „правог“ идентитета Јосипа Броза Тита актуелне су и данас, готово четири деценије након његове смрти. Поред бројних књига објављених на простору бивше Југославије и студија иностраних обавештајних служби, због мистерије која окружује личност доживотног председника СФРЈ главу је ломила и једна од најозлоглашенијих тајних полиција у историји – немачки Гестапо. У тајним, до сада необјављеним документима у које је *Њузвик* имао увид, види се како су официри СС од 1941. до 1943. године имали озбиљних потешкоћа да утврде не само како Тито уопште изгледа већ и ко је он, одакле се заправо ‘створио’ и каква је његова агенда.“⁹

Пажње вредна остаје претпоставка да је реч о три различите личности, од којих је свака замењена другом. Удвајањем најчешће настају прави и лажни Јосип Броз Тито, од којих један умире у младости, а други, потецијални обавештајац, вишеструки агент, преузима његов идентитет. Издавање потерница, које је део његове званичне биографије, изнова доприноси напетости наратива о трикстеру. Физички дефицит попут недостатка кажипрста на руци, иначе карактеристичан за трикстера, омогућује наводну потрагу за „правим“ Титом, уместо „лажног“ Тита, а заснива се на наводним документима тајних служби. Способност да истовремено буде на више места, да задржи многоструке форме и идентитете, а да у вези са њима не постоји сагласност ни званични наратив, отвара могућност за непрестано публикавање, обнављање и репродуковање само привидно различитих наратива. Стратегија, лукавство, бег и брзина идентификују мимикрију као стратегију за креирање субверзивног дискурса. У мимикрији, репрезентације идентитета и значења реартикулишу се дуж осе метонимије, те она постаје најближа камуфлажи, означавајући производњу конфликтног и фантастичног (Ваба 2004, 128). Веза између политичке моћи и мимикрије заснива се на претпоставци да је друга иронична, и утемељена на тајној вези између доминантне садашњице, њене паноптичке слике идентитета и статуса, и променљиве перспективе односа између владајућих структура и оних којима оне владају. Оваква перспектива захтева критику која ће подсетити на доба хибридности и мимикрије, које се колоквијално сажима као „Титово време“.

Поигравајући се условима које нуди транзиција, колико и предностима свог граничног положаја, трикстери постају творци новог света који обећава „другачију“ правду (Thomassen 2012, 576–706). Таква правда подразумева успешно балансирање између наизглед супротстављених позиција (Hietalahti 2019, 20–41). Близак овоме, остаје дискурс о побуњеној Југославији, која је привремено нашла сигурно место између сила Истока и

---

⁹ „Tajna gestapova dokumenta o Titu.“ *Naslovi.net*, 29. 07. 2017.

Запада (Nietalahti 2019, 20–41). У складу са неопредељеношћу, остаје и дискурс о златном добу несврстане Југославије, која је своју позицију заслужила захваљујући „сналажљивости“, „довитљивости“ и „лукавству“ Јосипа Броза Тита. Од првих текстова који су посвећени трикстерима и којима се наглашавају њихова манифестна и латентна (сеновита) страна, они балансирају између различитих решења која превазилазе категоризације и избегавају поларизације на добро и лоше. Од њих се захтевају интелигенција и креативност у решавању проблема који су од значаја за пружање отпора, опстанак и ослобођење (Dube 2016, 54–75). Оваква интерпретација „историјског не“, упада у јавни дискурс и доприноси мистификацијама историје Југославије. У њој се изнова укрштају хипотезе о пореклу, о тајним везама, контактима, о необичним и несазнатљивим околностима у вези са рођењем, одрастањем и удвајањем идентитета Јосипа Броза Тита. Бити у позицији која отвара могућност за *да* или *не*, интерпретира се као моћ и као блискост ауторитетима који немају паралелу у савременом тренутку. У овом маниру извештава *Курир*: „Легендарни председник Југославије Јосип Броз Тито био је најхрабрији човек у целој светској историји јер је једини одувао вођу Совјетског Савеза, Јосифа Висарионовича Стаљина, пред којим је тада дрхтао цео свет!“¹⁰ На сличном трагу, *Вечерње новости* објављују: „Прича о отпору колонијализму или неоколонијализму је позната. Тек историја оних који су хтели да му се одупру, суштински је почела из Београда“.¹¹

Управо у овој тачки почиње нови талас преношења анегдота о Титу, који посебно истиче веште поступке којима је избегавао атентате. Ова особина омогућила му је да отпочне и одржи неутралност и југословенску несврстаност.

„На Редиту се повела расправа о томе шта би могао да буде најсмелији потез у историји, а убедљиво највише гласова прикупио је чувени сукоб Тита и Стаљина. Совјетски лидер наводно је чак 22 пута покушао да убије Броза: слао је у СФРЈ тешко наоружане плаћене убице, делегирао руске лекаре са задатком да отрују Тита, ангажовао тадашњег амбасадора Костарике у Југославији, Јосифа Григулевича да зарази Маршала кугом, поклонио кутију за накит из које је излазио смртоносни гас... Међутим, Тито није био лака мета. Успешно је избегао сваки атентат, а онда је, према легенди, Стаљину послао писмо које је фасцинирало кориснике Редита – Престани да шаљеш убице да ме ликвидирају. Већ смо заробили њих пет, један је био с бомбом, други с ножем... Уколико не престанеш, послаћу ја једног за Москву. И неће ми требати други – одбрусио је Тито Стаљину, што је изазвало салве похвала међу корисницима ове

¹⁰ „Највеће к...чење у историји.“ *Kurir*, 6. 09. 2016.

¹¹ „Beogradske priče – zlatno doba nesvrstanih.“ *Večernje novosti*, 25. 04. 2018.

друштвене мреже. ‘Како је то храбро. Не могу да се сетим имена ниједног човека који би се успротивио Стаљину а остао жив’.¹²

Овакво превазилажење граница и класификација, интелектуална и физичка премоћ, схваћени су као нарочити квалитет, из кога произилази атмосфера лагодности, безбрижности и угледа како самог Тита, тако Југославије и њеног становништва, а без пуно физичког, емоционалног, или било каквог другог улагања. Оно гради митски повишену слику повлашћене државе, која је попут њеног председника – „мезимица“ Истока и Запада, на начин на који су то митско-фолклорни пандани и паралеле овом трикстеру, љубимци богова. У фолклорном стваралаштву лукавство се прихвата као једна од способности јунака која га може довести до победе над наизглед снажним али мање интелигентним противником (Radenković 2011, 255–264). Овако ће Стаљин постати само један у низу државника света који се у причама о Титу јавља у функцији креирања наратива о интелигенцији и довитљивости југословенског председника (Radenković 2011, 255–264).

У бројним културним системима, трикстер је представљен као сам творац, а његови афинитети, повезани са силама хаоса, преведени су у речнике амбиваленције (Campbel 1999, 88). У целини, трикстери су заводници и хедонисти јер њихове особине конотирају слободу. Како примећује Агнес Хорват, од палеолита, они се представљају у близини хране, са предимензионираним фалусом, близу граница и граничних ситуација, па њихова неспутана слобода, необична плодност, глад и капацитет за уживање омогућавају да они постану неки од омиљених фолклорних карактера (Horvath 2013, 24). Тренуци обележени осећањем спутаности и одсуством креативности захтевају увођење дискурса о трикстеру. Овим се компензују слободе које друштву недостају и привремено исцељују осећања колективне ускраћености за различите облике свакодневног задовољства. Писањем и говором о трикстеру симболички се ослобађа осећања напетости и ускраћености, те друштво и појединац могу учествовати у слободама које им пружа контекст имагинарног хедонизма.

Издвајају се наслови: „Тито, интригантни државник и развратни љубавник“¹³; „Лидеру социјалистичке Југославије велика слабост биле су жене, како у младости тако и у зрелијем добу“.¹⁴

У чланку „Славни државник, незасити љубавник“, објављеном у магазину *Стил*, тврди се да је све у вези са Јосипом Брозом Титом мистерија, осим његових бројних љубавних авантура, но на начин који читаоцу омогућаје да претпостави да је оно што знамо тек делић пикантерија о југословенском трикстеру:

---

¹² „Највеће к...чење у историји.“ *Kurir*, 6. 09. 2016.

¹³ „Josip Broz Tito – intrigantni državnik i razvratni ljubavnik.“ *Prva*, 4. 05. 2019.

¹⁴ „Žene su bile slabost Josipa Broza Tita.“ *Urbane strane*, 20. 06 2018.

„Три и по деценије након што је последњи пут примио омладинску штафету на Дан младости 25. маја, све око њега је неразјашњено. Од чињенице како је дипломатски напредовао: да ли као врхунски талентован политичар, или преко бројних постела пажљиво бираних ћерки утицајних људи, па до тога када је рођен и колико деце је, заправо, имао. Иако су о Титовим љубавима и наследницима објављене читаве библиотеке, званично су као супруге биле признате само четири жене: Пелагија Белоусова, Херта Хес, Даворјанка Пауновић и Јованка Будисављевић. Наводно је из осамнаест ванбрачних и брачних веза имао шеснаесторо деце: петнаесторицу синова и једну ћерку, од којих је признао и био у контакту само са двојицом синова – Жарком којег му је родила супруга Пелагија и Александром-Мишом којег је добио са Хертом.“¹⁵

Дискурс о хедонизму Јосипа Броза Тита, постаје обухватан, па се његова трикстеровска особина неумерености, условљене наглашеном путеношћу, преноси на конзумацију хране и пића:

„Из периода са Јованком остали су упамћени банкети за стране државнике, гламурозне прославе Нових година, путовања по свету и прегршт фотографија. Неретко су фотографије прављене у неформалном окружењу резиденција, парка, пријатеља и кухиње. Као велики хедониста уз омиљени одлежали Чивас и кубанске цигаре Тито је уживао у храни. Пре свега мешавини кухиња хрватског загорја са примесама словеначке и аустријске кухиње.“¹⁶

Путовања, која су неодвојива од мишљења и писања о Јосипу Брозу Титу, доводе се у везу како са његовим бројним социјалним контактима, политичким и дипломатским вештинама, тако и са чином уживања, и имају лиминални карактер. Познато је да су трикстери, од којих је можда најпознатији и најзначајнији Хермес, заштитници путева. Лукави, досетљиви Хермес, дете је прелубе које се служи манипулацијом идејама, крађом и лажима, а његова бесмртност резултат је уговора. Као заједничка именица, он је врста међе која означава раскрсницу, правац или границу имања. То је репер за путника, јер је ознака на путу (Kont 2006, 40). Инсистирање на Титовој љубави према путовањима седамдесетих и осамдесетих година, јавља се као предмет критике (Krstić 2010, 141–164). Данас, у популарном дискурсу, она постаје средство за очућавање како Брозове личности тако и лиминалног југословенског положаја који је ова путовања допуштао (Vučetić 2011, 185–204). Они фигурирају као компензација и утеха за трауматична сећања на изолованост и сиромаштво, разјашњења политичких и социјалних успона и падова друштава која су улазила у састав социјалистичке Југославије:

---

¹⁵ „Slavni državnik i nezasiti ljubavnik.“ *Stil*, 25. 08 2016.

¹⁶ „Tito – čega se sećamo.“ *RTS page*. 4. 05 2019.

„Обишао свет, давао милионе долара за путовања“¹⁷, у државама широм света, улице и тргови још носе име Јосипа Броза Тита¹⁸. „Отвореност“ југословенског света постаје опозиција „затворености“ постјугословенског политичког контекста. Она допушта идентификацију и повезивања Југославије, Тита и „обичног Југословена“, креирајући привид њихове једнакости. У оваквој формули емоционално обојених сећања, Југословени су уживали бенефиције које Србији и другим постјугословенским друштвима више нису доступне, те се тврди:

„Шта год била појединачна мишљења о њему, Тито је ипак био велики државник, који је био поштован свуда у свету. Увек је био радо виђен гост свуда, а многе нама некада блиске државе су одлучиле да му одају почаст тако што ће улицама дати име по њему.“¹⁹

У описима Брозове заоставштине, Југославија се препознаје као један у низу кредита који су задуживањем код такозваних великих сила омогућили привремено лагодан живот. Но, трикстеровска природа Јосипа Броза Тита овде сама себе преиспитује, умножавајући потенцијална решења и начине на које су митови о овој земљи изграђени: „Скоро три деценије после његове смрти, све за шта се борио Јосип Броз Тито или се потпуно распало или је до крајности проблематизовано“²⁰ Тврдње да је свака Брозова творевина упитна и амбивалентна праћене су и претпоставком да се кривци могу тражити другде, можда управо међу самим становништвом којем је омогућио деценије лагодног живота:

„Из перспективе хиљада мртвачких сандука, масовних гробница, разрушених градова, изгубљених година и уништених живота, слика Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, маршала у белом оделу и збратимљених народа, изгледа као тотално промашена ствар. Да којим случајем има могућност да се врати на овај свет, Броз би због тога сасвим сигурно пожелео да га моментално врате у Кућу цвећа: суочен с чињеницом да је читава једна земља, читав један свет уништен захваљујући идиотлуку и психозама његових политичких наследника, тешко да би могао да донесе другачију одлуку.“²¹

Упоредо са оваквим закључцима, препознају се и они по којима је Југославија Брозова замисао и остварење, а њена краткотрајност последица неодрживости, презадужености, или гнева великих сила: „На сахрани Јосипа Броза Тита преварен је цео народ и више од седамсто светских званица! У ковчегу који је превезен од Савезне скупштине до Куће цвећа, 8. маја 1980.

---

¹⁷ Исто.

¹⁸ „Države širom sveta gde ulice i trgovi još nose ime Josipa Broza Tita.“ *B92*, 18. 12. 2018.

¹⁹ Исто.

²⁰ „Potomci i naslednici Josipa Broza Tita.“ *Vreme*, 7. 05. 2009.

²¹ Исто.

године, уместо тела маршала, била је врећа песка прекривена заставом²²; „Тајна куће цвећа: Тито је био сахрањен два пута“²³; „Откривена језива истина: прави Тито није преминуо 1980. године. Све је била лаж.“²⁴ Трикстери неуморно мењају појавни облик, трансформишући се у друге карактере, друга бића и облике. Као некомплетна бића и транзиторни ентитети, у тој трансформацији губе делове тела, али им се они регенеришу (Bassil-Morozow 2018, 84–96). У складу са овим остаје и њихов карактер, јер критичким хумором доводе у питање како туђе, тако властите и поступке. О Брозовом карактеру и могућностима још једног, вероватно последњег трика, овог пута на онтолошком плану, говори конструисање карактера и, у складу са њим, могућност да је и смрт само један од његових трикова:

„У ковчегу који је превезен од Савезне скупштине до Куће цвећа 8. маја 1980. године, уместо тела Маршала, била је врећа песка прекривена заставом. У ову подвалу тајне службе многи не верују, а ипак се сви питају шта је у ковчегу који се и данас налази на Дедињу и свакодневно га обилази и поклања му се на десетине људи. Бивши начелник СДБ Обрен Ђорђевић назвао је сахрану Маршала његовом последњом преваром и шокирао јавност. У међувремену, Ђорђевић је преминуо, али за *Српски телеграф* говори новинар и публициста Марко Лопушина, који је и забележио Ђорђевићево сведочење. У ковчегу, уместо Јосипа Броза, била је само врећа песка прекривена заставом. Око Броза су иначе увек кружиле неке мистерије. Он је више пута лагао и за датум рођења, па људи нису знали кад да му верују. На дан сахране успео је последњи пут да нас превари. У Београду се 8. маја 1980. окупио огроман број људи, а било је и око 700 светских званица. Сви они су у ствари пратили ковчег са врећом песка верујући да је у њему Титово тело – каже Лопушина. Тајна служба Југославије успела је да превари окупљене, који су плакали и цвећем засипали врећу песка. Из безбедносних разлога, тајна служба је Тита сахранила пре сахране! Обрен Ђорђевић признао је да је у ковчегу била врећа са песком, а када је ковчег спуштан у гроб, тај део био је затамњен и на телевизији се ништа није могло видети. После тога осванула је мермерна плоча без звезде петокраке, која је читавог живота била његово обележје. У том моменту у Кући цвећа била су два ковчега, један преко другог. У првом је било тело и он се није могао видети на телевизији. Други ковчег, напуњен песком, спуштен је током ове представе – прича наш саговорник.“²⁵

²² „Откривена језива истина! Прави Тито није преминуо 1980!“ *Kurir*, 19. 02. 2019.

²³ „Тајна куће цвећа: Тито био сахранjen два пута.“ *Kurir*, 6. 11. 2016.

²⁴ „Откривена језива истина! Прави Тито није преминуо 1980!“ *Kurir*, 19. 02. 2019.

²⁵ „Откривена велика завера DB, на дан Titove sahrane, umesto maršala pokopan džak peska.“ *Srbija danas*, 30. 04. 2019.

Трикстери су, премда сами морално амбивалентни, учитељи моралних вредности. Брозова смрт постаје један у низу трикова са морализаторском функцијом. Не успевши да очува југословенски пројекат, након његове смрти, југословенско становништво требало је да научи лекцију о узајамном поштовању, солидарности и изналажењу компромисног решења. Сећања нису неутрална нити могу бити пуки концепти, реконструкције, објективне копије, већ су одабир прошлости који је условљен личним и друштвеним стањем. Реч је о активном, перформативном политичком пројекту. Она постаје део режима истине друштва које је већ уклопиво или се прилагођава постојећим истинама. Насловом: „Ал’ се код Тита добро живело“²⁶ *Ало* преноси утиске грађанки које тврде да су „код Тита живеле боље“:

„Увек је прво давао народу и радницима и штитио их. Радила сам, имала троје деце и успевала да преживим. Увек сам добијала тринаесту плату, узимала бескаматне кредите. Југословенски пасош био је признат у свету. Били смо сигурни. Насред ливаде си могао да легнеш и спаваш и нико ти не би учинио ништа. Сада, чини ми се, нисмо безбедни ни у споственим становима. Здравство и школство били су бесплатни. Пили смо здраву воду и јели здраву храну; Нисмо бринули о опстанку. Имали смо виши стандард. Сећам се, носила сам оригинал „левис“ цинс, који сам доносила из Трста. Родитељи су ми били просветни радници и, мада њихове плате нису биле високе, ишли смо по три недеље на море сваке године; После тога, живо ми је сећање на златни период у којем смо живели. Отац је добио стан. Ишли смо на зимовања, летовања, трошило се као да ће тако бити још 1.000 година.“²⁷

Ови ставови сажимају се у шеретски формулисаном тексту објављеном у *Регионалном магазину*: „Што је Тито створио, ови не могу ни да окрече“.²⁸ У овом контексту, други нису тек вршиоци власти, већ другост у односу на емоцијама обојену прошлост. Други су нежељени, неаутентични и препознају се као радикална политичка другост у односу на уложена али изневерена очекивања:

„Лик и дело Јосипа Броза Тита остају да живе међу народима распале Југославије као пример да је на овим просторима могло и другачије да се живи и ради, те да националистичко лудило у које смо добровољно потонули пре три деценије није једина могућа стварност. Упркос свим оспоравањима, Тито сваким даном постаје све живљи, а богато наслеђе његове епохе тек треба да буде проучено.“²⁹

---

²⁶ „Al se kod Tita dobro živelо.“ *Alo*, 5. 05. 2016.

²⁷ Исто.

²⁸ „Što je Broz stvorio, ovi ne mogu ni da okreče.“ *XXZ Magazin* 2017.

²⁹ Исто.

Уместо закључка

Ако су деведесете године двадесетог века, у некадашњим југословенским републикама, биле обележене имагинирањем славних предака, креирањем традицијских географија, умножавањем мотива политичке комуникације који су кулминирали у медијском пропагирању страха и насиља (Žanić 2018), већ прве године прве деценије двадесет првог века омогућавају имагинирање нових биографија, са новим садржајима и значењима, прилагођеним датом друштвеном контексту постјугословенских држава. Новом „добу“ потребни су и другачији фолклорни јунаци, па је митологизацијом и имагинирањем личности Јосипа Броза Тита креиран дискурс о политичком трикстеру. Фигура трикстера, у овом контексту, постаје један од популарних инструмената, махом несвесне, или пак вешто закамуфлиране критике. Она није непосредно усмерена на саму фолклорну и митологизовану фигуру у садашњем тренутку, нити одиста служи некаквој демистификацији Брозове личности, што би летимични увид у јавни дискурс могао потврдити. Ради се о нужном аспекту идеализације и одржавања носталгије инсистирањем на све већој моћи и све значајнијој улози владара и политичког система чији је он творац или представник. Утолико митологизовани Тито-херој, на основама чије биографије је изграђен култ личности, и Јосип Броз Тито, чију биографију данас препознајемо као ревитализовани дискурс о славном добу политичког трикстеризма нису одвојене личности, иако су њихове особине у различитим историјским контекстима биле различито тумачене. Неретко, имагинирање фантастичне биографије Јосипа Броза Тита, компензује путовање у имагинарну, идеализовану југословенску прошлост, те они који глорификују овог трикстера, свесно или несвесно креирају симболички југоносталгични простор. Дискурс о политичком и дипломатском лукавству Јосипа Броза Тита, амбивалентности његовог карактера, хедонизму, заводништву, потврђују пређашњи ред, ауторитет и моћ тог реда, како би се симболичким обезвређивањем, критици подвргло актуелно стање транзиције и од ње неодојив процес демократизације. Употребом наратива о моћи пређашњег, излаже се критици и пародира савремени демократски дискурс. На овај начин, у још једној у низу политички и социјално лиминалних деценија, врши се инверзија, а прошлост сакрализује. Упркос својим несавршеностима, трикстери омогућавају да се причом о њима ослободи тензија, посредством имагинације или, у овом контексту, посредством сећања измењених емоцијама. Стога не треба заборавити двоструку улогу дискурса о Јосипу Брозу Титу. Док су касних осамдесетих и деведесетих година деценије његове владавине означаване као узроци економских и социјалних криза, националних тензија, по окончању ратова на територији Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, мит о тој владавини, обележен је новом субверзивношћу. Морално амбивалентно уживање на приватном плану и кокетирање на спољно-политичком, супротставља се данашњем одсуству уживања, одсуству утицајности државе у спољној политици; притворност, камуфлаже, промене идентитета сигнализују немогућности њихове промене или закључаности у једној позицији, статусу кво; путовања, контакти, везе,

спекулације о аристократском пореклу суочавају се са актуелним стањем изједначеним са прозаичношћу, одсуством могућности избора.

Причање о прошлости у коју је укључено деловање трикстера допушта ослобађање од тензија и измењених сећања. Емоције и конфликти који нису на продуктиван начин разрешени, преобликују се у наративе о бољем јуче. Нагомилана незадовољства, нерешени конфликти, општа несигурност у постјугословенским друштвима и српском друштву преламају се у још једном, политичком контексту прилагођеном миту о трикстеру. Иронизована флоскула о Титу после Тита, манифестује се као још једна субверзивна, фолклорна формула, сведочећи о улози емоција, наратива и митова у политичком животу (Velikonja 2017, 515–550).

Литература

- Achearou, Amar. 2011. *Questioning Hybridity, Postcolonialism and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Baba, Homi. 2004. *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- Bassil-Morozow, Helena. 2017. "Loki Then and Now: the Trickster Against Civilization." *International Journal of Jungian Studies* 9(2): 84–96.
- Bevk, France. 1966. *Knjiga o Titu*. Beograd: Prosveta.
- Brkljačić, Maja. 2005. "Pig's Head: Stories of Tito's Childhood". In *Alltag Und Ideologie im Realsozialismus*, ed. Ulf Brunnbauer. BOI 23: 58–69.
- Carro, Michael. P. 1984. "The Trickster as Selfish-Boffoon and Culture Hero." *Ethos: A Journal of American Anthropological Association* 12(2): 441–472.
- Campbell, Jacob D. 1999. "Power and Paradox in the Trickster Figure." Doctoral Dissertation, Honor Theses, Southern Illinois University Carbondale.
- Fuko, Mišel. 2007. *Poredak diskursa*. Beograd: Karpos.
- Greymorning, Stephen. 2000. "Culture and Language: the Political Realities to Keep Trickster at Bay." *The Canadian Journal of Native Studies* XX(1): 181–196.
- Gradinaru, Alexandru Ioan. 2012. "The Ways of the Trickster: Meaning, Discourse and Cultural Blasphemy." *Argumentum: Journal the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory & Rhetoric* 10(7/1): 85–96.
- Krstić, Marija. 2010. „Tito kao turista.“ *Etnoantropološki problemi* 5(2): 141–164.
- Kont, Fernan. 2006. *Larousse Mitologije sveta*. Beograd: Dereta.
- Hynes, William. 1997. *Mythical Trickster Figures: Contour, Contexts and Criticisms*. New York: University of Alabama Press.

- Hietalahti, Jano. 2019. "Carl Jung and the Role of Shadow and Trickster in Political Humor: Social Philosophical Analysis." In *Comedy for Dinner and Other Dishes*, ed. Carlo Martins, 20–41. Coimbra: Instituto de Filosoficos.
- Hynes, William J. 2009. "Mapping the Characteristics of Mythic Tricksters: a Heuristic Guide". In *Contours, Contexts and Criticisms*, eds. William J Hynes & William G. Doty, 34–46. Tuscaloosa & Alabama: University Alabama Press.
- Horvath, Agnes. 2013. *Modernism and Charisma*. London & New York: Palgrave Macmillan.
- Jakobi, Jolanda. 2000. *Psihologija Karla Gustava Junga*. Beograd: Dereta
- Lopamudra, Maitra. 2007. "Children's Oral Literature and Modern Mass Media in India with Special Reference to Gradual Transformation in West Bengal." *Indian Folklore Research Journal* 5(2): 55–64.
- Lindroth, James. 1996. "Image of Subversion: Ishmael Reed and the Hoodoo Trickster." *African American Indiana State University Review* 30(2): 185–196.
- Matvejević, Predrag. 2003. *Jugoslavenstvo danas*. Beograd: Todra.
- Musa, Dube V. 2016. "The Subaltern Can Speak: Reading the Mmutle (Hare) Way." *Journal of African Religions* 4 (1): 54–75.
- Matić, Milan. 1998. *Mit i politika*. Beograd: Politeia & Fakultet političkih nauka.
- O Konel, Mark & Rejdz Eri. 2007. *Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola*. Beograd: JRJ.
- Pavasović Trošt, Tamara. 2014. "A Personality Cult Transformed: The Evolution of Tito's Image in Serbian and Croatian Textbooks." *Studies of Ethnicity and Nationalism* 14(1): 146–170.
- Petrović, Tanja. 2016. "Towards an Affective History of Yugoslavia." *Filozofija i društvo* 27(3): 504–520.
- Petrov, Ana. 2018. "Yugonostalgia as a Kind of Love: Politics of Emotional Reconciliations through Yugoslav Popular Music." *Humanities* 7(4): 2–16.
- Popović, Milica. 2017. "The Meta-National Memory Narratives of the Last Pioneers." In *Nostalgia on the Move*, eds. Mirjana Slavković & Marija Đorđević, 41–50. Belgrade: The Museum of Yugoslavia.
- Radín, Paul. 1956. *The Trickster: a Study in American Indian Mythology*. New York: Philosophical Library.
- Radenković, Ljubinko. 2011. „Anegdote o Titu i njegovim savremenicima“. *Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima* VI: 255–264.

- Salinas, Chema. 2013. “Trickster Dialogics: A Method for Articulating Cultural Archetypes from Q to Performance.” PhD dissertation, Arizona State University, Art Department.
- Turner, Victor. 1974. *Dramas, Fields and Metaphors: Symbolic Actions in Human Society*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Thomassen, Bjorn. 2012. “Notes Towards an Anthropology of Political Revolutions.” *Comparative Studies in Society and History* 54 (3): 679–706.
- Trebješanin, Žarko. 2006. „Arhetipovi i kolektivno nesvesno.“ *Psihijatrija danas: časopis Udruženja psihijatara Srbije* 38(1): 105–107.
- Velikonja, Mitja. 2010. *Titostalgija*. Beograd: XX vek.
- Vučetić, Radina. 2011. „Diznizacija detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji.“ *Istorija 20. veka* 3:185–204.
- Velikonja, Mitja. 2017. “The Yugoslav Rear-view Mirror.” In *Yugoslavia from a Historical Perspective*, eds. Latinka Perović, Drago Roksandić, Mitja Velikonja & Florian Bieber, 515–550. Belgrade: Helsinki Comitee for Human Rights in Serbia.
- Velikonja, Mitja. 2017. “When Times Were Worse, People Were Better: the Ideological Potentials and Political Scope of Yugonostalgia.” In *Nostalgia on the Move*, eds. Mirjana Slavković & Marija Đorgović, 7–13. Belgrade: The Museum of Yugoslavia.
- Žanić, Ivo. 2018. *Barjak na planini, politička antropologija rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990–1995*. Zagreb: Srednja Europa.
- Žirarde, Raul. 2000. *Politički mitovi i mitologije*. Beograd: XX vek.

Новински чланци на интернету

- „Devet identiteta neuhvatljivog Josipa Broza.“ 2017. *Kurir*, 29. jul.
<https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/2872157/ekskluzivno-tajna-gestapova-dokumenta-o-titu-devet-identiteta-neuhvatljivog-josipa-broza> (pristupljeno 11. decembra 2019).
- „Živ je Tito, umro nije.“ 2016. *Srbinfo*, 4. maj.
<https://srbinfo.rs/drustvo/ziv-je-tito-umro-nije-36-godina-od-smrti-marsala/comment-page-1/?la> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Cia otvorila tajna dokumenta.“ 2019. *Pink.rs*, 9. septembar.
<https://pink.rs/drustvo/150957/cia-otvorila-tajna-dokumenta-spjun-progovorio-ruski-agent-ukrao-identitet-josipa-broza> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Ko je bio Tito.“ 2014. *Telegraf*, 22. jul.
<https://www.telegraf.rs/vesti/politika/1162669-ko-je-bio-tito-marsal-je-bio->

lazan-u-zmijskoj-torbi-krio-je-svoj-pravi-identitet-foto/ (pristupljeno 10. oktobra 2019).

- „Susret sa istorijom – da li su postojala tri Tita.“ 2018. *Večernje novosti*, 2. septembar.
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:747172-SUSRET-SA-ISTORIJOM-Da-li-su-postojala-tri-Tita-ili-je-on-bio---Cercilov-sin> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Tajna gestapova dokumenta o Titu.“ 2017. *Naslovi net*, 29. jul.
<https://naslovi.net/cir/2017-06-29/newsweek/newsweek-ekskluzivno-tajna-gestapova-dokumenta-o-titu-devet-zivota-neuhvatljivog-marsala/20167868> (pristupljeno 3. decembra 2019).
- “Najveće k...čenje u istoriji.“ 2016. *Kurir*, 6. septembar.
<https://naslovi.net/cir/2016-09-09/kurir/najvece-k-čenje-u-istoriji-ono-kad-je-tito-staljinu-rekao-ne/18935369> (pristupljeno 13. novembra 2019).
- „Beogradske priče – zlatno doba nesvrstanih.“ 2018. *Večernje novosti*, 25. april.
<http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:724032-Beogradske-price-Zlatno-doba-nesvrstanih> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Josip Broz Tito – intrigantni državnik i razvratni ljubavnik.“ 2019. *Prva*, 4. maj.
<https://www.prva.rs/zivot/zivotne-price/314985/josip-broz-tito-intrigantni-drzavnik-i-razvratni-ljubavnik> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Slavni državnik i nezasiti ljubavnik.“ 2016. *Stil* 25. avgust.
<https://stil.kurir.rs/celebrities/vip-prica/51352/slavni-drzavnik-nezasiti-ljubavnik-pikantni-detalji-iz-zivota-josipa-broza-tita> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Žene su bile slabost Josipa Broza Tita.“ 2016. *Urbane strane*, 20. jun.
<http://urbanestrane.rs/2018/07/20/zene-su-bile-slabost-josipa-broza-sve-titove-ljubavi/> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Tito – čega se sećamo.“ 2019. *RTS page*, 4. maj.
<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3509627/tito-cega-se-secamo.html> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Tito lično: pogledajte kako se oblačio maršal i šta je nosio u džepovima.“ 2019. *Telegraf*, 1. avgust. <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/1171901-tito-licno-pogledajte-kako-se-oblacio-marsal-i-sta-je-nosio-u-dzepovima-foto> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Države širom sveta gde ulice i trgovi još nose ime Josipa Broza Tita.“ 2018. *B92*, 18. decembar.
https://www.b92.net/putovanja/zanimljivosti.php?yyyy=2018&mm=12&d=18&nav_id=1483649 (pristupljeno 10. oktobra 2019).

- „Potomci i naslednici Josipa Broza Tita.“ 2009. *Vreme*, 7. maj.
<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=863733> (pristupljeno 9. novembra 2019).
- „Otkrivena velika zavera DB, na dan Titove sahrane, umesto maršala pokopan džak peska.“ 2019. *Srbija danas*, 30. april. <https://naslovi.net/2018-04-30/srbijadanas/otkrivena-velika-zavera-db-a-na-dan-titove-sahrane-umesto-marsala-pokopan-dzak-peska/21592380> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Tajna kuće cveća: Tito bio sahranjen dva puta.“ 2016. *Kurir*, 6. novembar.
<https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1073423/tajna-kuce-cveca-tito-bio-sahrnjen-dva-puta> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Otkrivena jeziva istina! Pravi Tito nije preminuo 1980!“ 2019. *Kurir*, 19. februar.
<https://www.balkanskevesti.info/otkrivena-jeziva-istina-pravi-tito-nije-preminuo-1980-godine-prvi-tito-preminuo-je-sve-je-laz/> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Al se kod Tita dobro živelo.“ 2016. *Alo*, 5. maj.
<https://www.alo.rs/vesti/drustvo/al-se-kod-tita-dobro-zivelo/48777/vest> (pristupljeno 10. oktobra 2019).
- „Što je Broz stvorio, ovi ne mogu ni da okreće.“ 2017. *XXZ Magazin*.
<https://www.xxzmagazin.com/sto-je-broz-stvorio-ovi-ne-mogu-ni-da-okrece> (pristupljeno 10. oktobra 2019).

Примљено / Received: 10. 12. 2019.

Прихваћено / Accepted: 29. 04. 2020.